

PRVÁ SVETOVÁ VOJNA A SEVEROVÝCHODNÉ SLOVENSKO¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Pred 110 rokmi sa začal jeden z najkrvavejších konfliktov, aký dovtedy svet poznal – prvá svetová vojna známa aj ako Veľká vojna, keďže dovtedy sa žiadna iná vojna neodohrávala v takom veľkom rozsahu. Bol to ozbrojený boj globálnych rozmerov, ktorý trval od 28. júla 1914 do 11. novembra 1918 a zásadne prekreslil politickú mapu sveta, predovšetkým Európy, taktiež priamo či nepriamo zapríčinil zánik viacerých štátnych útvarov, napr. nemeckej, rakúsko-uhorskej či ruskej monarchie, ale aj predtým samostatných balkánskych monarchií. Zámienkou rozpútania vojny bol úspešný atentát na arcivojvodu a následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este 28. júna 1914. O mesiac na to Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo vojnu Srbsku,² čím vyvolalo reťazovú reakciu vedúcu k vojne dvoch veľkých koalícií, čo malo za následok rozšírenie vojny po celej Európe v priebehu jediného mesiaca. Postupne sa do nej zapojili takmer všetky štáty sveta. Milióny vojakov i civilov zahynuli a svetové hospodárstvo sa radikálne zmenilo.

Jedným z frontov prvej svetovej vojny bol východný. Na rakúsko-uhorskom úseku tohto frontu, tzv. haličskom fronte, postupovali ruské vojská spočiatku veľmi rýchlo. Už koncom septembra 1914 sa ruské vojská objavili v predhorí Karpát. Odvtedy nad Rakúsko-Uhorskom visela hrozba vpádu ruských vojsk cez Karpaty. Približovanie ruského frontu značne znepokojilo promaďarské obyvateľstvo, štátnych úradníkov a bohatých občanov. Preto včas opustili svoje bydliská a usadili sa v Prešove, Košiciach a i. Zobrali so sebou najmä cennosti rôzneho druhu. Ministerský predseda Uhorska Štefan Tisza vydal v tejto súvislosti 3. októbra 1914 nariadenie o tom ako sa majú zachovať štátne, municipiálne a obecné úrady v prípade, keď ich územiu hrozí vpád nepriateľského vojska, kedy a za akých okolností môžu opustiť svoje úrady a ako sa majú v takýchto prípadoch zachovať.³ V obciach boli vyhlásené mobilizačné inštrukcie, v ktorých boli uvedené presné pokyny, ako sa má mobilizácia uskutočniť. Muži vo veku do 37 rokov boli povinní ihneď nastúpiť vojenskú službu.

V novembri 1914 prenikli ruské vojská za Karpaty na územie severovýchodného Slovenska. Tým sa tento región stal na krátku dobu dôležitým bojiskom prvej svetovej vojny. V Karpatoch prebiehali boje počas celej zimy 1914 až do mája 1915. Boli to jediné boje prvej svetovej vojny na Slovensku. Už v prvom roku trvania vojny boli urputné. Z vojenského hľadiska bola bitka o karpatské priesmyky príznačná

-
- 1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV č. 19-0058 *Multietnicita a multikonfesionalita a ich vplyv na spoločenský, politický a kultúrny vývoj okrajových oblastí v prvej polovici 20. storočia (na príklade východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi)*.
 - 2 Dňa 28. júla 1914 podpísal panovník František Jozef I. v letnom kúpeľnom sídle Bad Ischl dokument *Mojim národom*. Svojim poddaným v ňom vysvetľoval aké dôvody ho viedli k vyhláseniu vojny.
 - 3 Ministeriálne nariadenie. In *Národné noviny*, roč. 45, 8. 10. 1914, č. 118, s. 3; Čo je povinnosťou vrchnosti keď príde nepriateľ? In *Slovenský denník*, roč. 5, 6. 10. 1914, č. 168, s. 3.

tým, že sa odohrávala vysoko v horách a hlbokých lesoch, v krutých mrazoch a bez dostatočného zaopatrenia vojska odevom i potravinami. Bitka nemala charakter súvislej operácie, niesla znaky izolovaných akcií s obmedzenou pôsobnosťou na určité priesmyky. Každý priesmyk tvoril sám o sebe zvláštne vojnové územie, a to aj preto, že vzájomné presuny síl z jedného priesmyku do druhého boli veľmi ťažké. Bolo teda prirodzené, že v jednom priesmyku Rusi postúpili hlbšie do Uhorska, v inom ustúpili, aby po nejakej dobe opäť postúpili. Veliteľom karpatského frontu bol známy cársky generál Alexej Alexejič Brusilov, divíznym veliteľom v jeho armáde bol generál Lavr Georgijevič Kornilov.

Ruské vojská obsadili východoslovenské mestá Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce, Sninu a Humenné. Už od prvých dní vojny sa jej dôsledky prejavili v každodennom živote ľudí. V septembri viacerým obyvateľom niektorých obcí zrekvirovali kone i kravy s povozmi. Dali ich na vojenské účely a ich majiteľov nútili pomáhať vojsku. Vozy prevážali zväčša strelivo a potraviny. Niektoré obce (napr. Ohradzany, Havaj) sa museli rozlúčiť s kostolnými zvonmi, ktoré boli skonfiškované na výrobu kanónov a gulí. Šírila sa panika a rástol strach. Počas celej vojny panoval v obciach smútok a obavy o svojich blízkych na frontoch. Ľudia nemali radi poštárov, lebo sa obávali, že práve im donesú list so zlou správou. Žilo sa len pre daný okamih a ľudia boli ľahostajní k biede druhého. Epidémiami (vrátane cholery) zasiahnuté jednotky, prichádzajúce z Haliče, nechávali po ceste stovky chorých a mŕtvych. Tento stav si vyžiadal obeť aj medzi obyvateľstvom východného Slovenska. V roku 1914 len v Stropkove zomrelo na cholera asi 40 obyvateľov. Nebezpečenstvo jej ďalšieho rozširovania podnietilo uhorské úrady k činnosti. Začiatkom októbra 1914 vydal ministerský predseda Štefan Tisza *Nariadenie vlády proti nebezpečenstvu cholery*.⁴ Obsahovalo presné pokyny, ako sa chrániť pred ním.

Pracovný stôl Františka Jozefa I. v letnom kúpeľnom sídle Bad Ischl, kde podpísal 28. 7. 1914 dokument Mojim národom. Foto: Nadežda Jurčišinová

4 Nariadenie vlády proti nebezpečenstvu šírenia cholery. In *Národné noviny*, roč. 45, 6. 10. 1914, č. 117, s. 3.

Záber na vojenské zákopy v 1. svetovej vojne

vojenských ťahoch vyzerali ako vojenské tábory. Jednou z nich bola i Kelča. Jej kaštieľ, liehovar, mlyn, veľké hospodárske objekty, maštale, kôlne a voľné priestory (panské záhrady) ju predurčili na to, aby sa tu usadili viaceré veliteľstvá rakúsko-uhorskej armády i s jednotkami. V miestnej škole zriadili poľnú nemocnicu, v hospodárskych objektoch veľkostatku bol vojenský bitúnok a pekáreň, na voľných priestranstvách sa cvičili a zdržiavali vojenské kone. V obci sa sústreďovali i zajatí ruskí vojaci a na miestnom cintoríne vznikol sektor vojenského cintorína, kde pochovávali padlých vojakov dovezených z frontu.⁵ Celé gazdovanie bolo počas vojny na ženách a deťoch. Zvlášť ťažký život postihol rodiny s viacerými deťmi, ktorých otec musel narukovať. Tie počas vojny hladovali, pretože matka nestačila vyživiť početnú rodinu. Podpora, ktorú udeľoval štát, ani zďaleka nestačila. Rodina dokonca o ňu prišla, a to keď jej člen – vojak zbehol.

Dňa 22. novembra 1914 nečakane obsadila ruská 48. divízia generála L. G. Kornilova Humenné. Počas ruskej okupácie a urputných bojov bolo mesto viac ako spolovice zbúrané a vypálené. Vpád Kornilovovej divízie do Humenného sa však skončil fiaskom (28. novembra), mesto bolo znovu dobyté rakúsko-uhorskou armádou. Počas vpádu obsadili ruské vojská 125 z 378 obcí Šarišskej župy. Vojaci oboch armád ruskej i rakúsko-uhorskej i napriek zákazom zaobstarávali potraviny vykrádaním domácností. Poukazuje na to napr. kronikár z Dlhej Lúky: „Prišlo vojsko rakúsko-uhorské, prišlo vojsko ruské a bralo obyvateľstvu všetko, čo len sa brať dalo: zrno, dobytok, ošípané a hlavne kury a husy. Vojská sa potom niekoľko ráz vystriedali, obec spustošili, vyjedli, vyplienili a dokonca aj vypálili.“⁶ Ústup Rusov z územia Šarišskej stolice začal v noci 8. decembra 1914. Ľudia však naďalej žili v strachu, pretože vojenská línia sa len posunula, naďalej počuli hrmot diel a hluk, ktorý ich zobúdzať počas noci, v obciach bola stála stráž a nikto bez legitimácie nemohol obec opustiť.

V tom čase vojenský lekár Vavro Šrobár v práci *Pamäti z vojny a väzenia* situáciu na fronte zaznamenal takto: „Ruské vojská sedeli na severnej strane Karpát a my na juhu,

5 MICHNOVIČ, Imrich. *Kelča Stará a Nová*. Prešov : Datapress, 1996, s. 48.

6 ŠA Prešov, pracovisko Bardejov, fond Zbierka kroník. *Pamätná kniha obce Dlhá Lúka*.

vzdialení od nich len na niekoľko desiatok kilometrov. Žili sme v úžasnom napätí duševnom, očakávajúc, kedy sa pohnú a kedy obsadia Slovensko.“ Od začiatku roka 1915, najmä však od marca, začali uhorské úrady evakuovať obyvateľstvo najbližších obcí pri frontovej čiare. Zo Šarišskej župy bolo evakuáciou vyprázdnených 36 obcí. Nútená evakuácia útrapy obyvateľstva ešte viac prehĺbila. Evakuanti smerovali do južných oblastí Zemplínskej stolice. Jedna skupina dorazila do Trebišova, kde úrady oddelili mužov od žien a detí. Viacerí sa dostali aj do maďarských stolíc a niektorí i do Budapešti. Evakuantom zakázali odchádzať na vozoch, so sebou si mohli zobrať len to, čo vládali uniesť, a dobytok, ktorý hnali so sebou, cestou často zutekal. Po odchode obyvateľov brali vojaci v obciach zväčša všetko, čo sa zobrať dalo vrátane perín, ktoré si odnášali do zákopov. Opustené domy napr. v Zborove a v Stropkove vyrabovali ľudia z okolitých obcí, ktorí prekutrávali domy, pivnice a odvážali všetko, čo ešte v obci ostalo, predovšetkým šatstvo, bielizeň, riad, náradie. Navyše vojaci začali páliť obydlia. Zhoreli zranení ľudia, ležiaci v domoch, zhorelo mnoho dobytká. V tých obciach, ktoré neboli evakuované, za kanonády a strelby pušiek sa ľud skrýval v pivniciach, komorách, v murovaných krčmách, kamenných pivniciach v podzemných dierach i v spáleniskách a odtiaľ vychádzal zväčša len v noci. Uhorské úrady ešte viac zostrili represálie proti slovenskému a rusínskemu obyvateľstvu po príchode ruskej armády na východné Slovensko. Zatknutie hrozilo každému podozrivému zo sympatií k myšlienke slovanskej vzájomnosti a rusofilstva. Dôvodom na represálie mohol byť akýkoľvek prejav nelojality voči Rakúsko-Uhorsku, čo viedlo k ostražitosti ľudí. Tragicky dopadol jeden Rusín z poľskej Dukly, ktorého úrady pokladali za ruského špióna, v skutočnosti išlo o učiteľa. Maďarskí vojaci ho pre jeho údajné panslavistické zmýšľanie obesili. Popravu vykonali v obci Ladomirova za nútenej prítomnosti jej obyvateľov. Zhromaždili ich pred školou a tu ho obesili na vŕbe, pod ktorou je pochovaný.

Celý február a marec až do konca apríla 1915 pretrvávali v Karpatoch urputné zimné boje. Slovenský týždenník o tom napísal: „Na celej fronte, v lesnatých Karpatoch a vo východných Beskydoch rozvinul sa náramne prudký boj, ktorý každým okamihom nadobúda ešte viac na rozmeroch a jeho význam rastie stále.“⁷ Útrapy vojakov na oboch stranách boli veľké. Niektorí podľahli strelbe, iní zase krutým mrazom a fujavičiam. Ťažké boje v Karpatoch ukončil až prielom 11. nemeckej a 4. rakúsko-uhorskej armády pod velením generála Eberharda von Mackensena 2. mája v priestore Gorlíc. Ruské vojská ustupovali zo Slovenska na celom fronte až do 7. mája 1915.

Vojnou postihnuté mestečká a obce boli zničené, domy opustené, okenné rámy vylámané, všade bolo cítiť biedu a nešťastie. Návrat do zničených a spálených mestečiek a obcí bol pre ich obyvateľov nesmierne ťaživý. Na miestach bývalých domčekov našli iba rumoviská, ktoré už nestihli zarásť burinou. Bez strechy nad hlavou, bez predmetov a nástrojov každodennej potreby, bez potravín a šatstva, zbadačení a hladní začali obnovu svojho bydliska.

Najstrašnejšie však boli straty na ľudských životoch. Dôsledkom vojny boli tisíce slepcov, bezrukých a beznohých invalidov, hluchonemých žobrákov, mnoho hrobov neznámych vojakov. Niekoľkonásobný pohyb frontov počas prvej svetovej vojny na

7 Týždenný prehľad. In *Slovenský týždenník*, roč. 13, 1915, č. 13, s. 1.

severovýchode Slovenska citelne a na celé desaťročia poznamenal tento chudobný kraj a značne prehĺbil už aj pred vojnou biedny život tunajším ľuďom, keďže žili v hornatom, málo úrodnom hospodársky najzaostalejšou regióne Uhorska.

Použitá literatúra:

BEŇKO, Ján a kol.: *Stropkov*. Martin : Gradus, 1994.

KRPELEC, Bartolomej. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny odbor MS, 1935.

MICHNOVIČ, Imrich. *Kelča Stará a Nová*. Prešov : Datapress, 1996.

SLEPCOV, Igor. K problematike 1. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915. In *Historie a vojenství*, roč. 42, 1993, č. 3, s. 55 – 78.

SLEPCOV, Igor. Z histórie karpatskej ofenzívy ruských vojsk v rokoch 1914 – 1915. In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 2, s. 3 – 13.

ŠROBÁR, Vavro. *Pamäti z vojny a väzenia (1914 – 1918)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1946.